

ЦИВІЛІСТИКА**АТАМАНЧУК І. В.,**

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного права
і процесу
(Донецький національний університет
імені Василя Стуса)

ДОВГАНЬ Б. В.,

студентка III курсу юридичного
факультету
(Донецький національний університет
імені Василя Стуса)

КОВАЛЬЧУК Л. В.,

студентка III курсу юридичного
факультету
(Донецький національний університет
імені Василя Стуса)

УДК 347.347.9

DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2022.2.05>**ЗАКОНОДАВЧЕ РЕГУЛЮВАННЯ СУДОВОЇ МЕДІАЦІЇ
В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ**

У статті проаналізовано правове регулювання процедури врегулювання спору за участю судді, що в теорії отримала назву судової медіації, з'ясовано та досліджено проблемні аспекти діючого нормативного регулювання, запропоновано шляхи їх усунення.

Авторами визначені позитивні аспекти процедури судової медіації як для ефективного розвитку судоустрою у нашій державі, так і для гарантування прав кожної особи на швидке, справедливе та неупереджене судочинство, чому сприяє уникнення значного судового формалізму, намагання підвищити довіру до суду, менша тривалість врегулювання конфлікту, власна відповідальність сторін спору.

На підставі статистичних даних, у статті аналізуються причини фактичної відсутності популярності судової медіації у цивільному процесі та робиться припущення, що однією з головних причин низької затребуваності судової медіації є недостатньо чітке, подекуди суперечливе формулювання положень у відповідних нормах ЦПК України.

В основу дослідження покладено аналіз норм ЦПК України в частині регулювання процедури врегулювання спору за участю судді, на основі якого встановлено, що у зв'язку з відсутністю чітко окресленої процедури проведення врегулювання спору за участю судді межу між мирним врегулюванням спору та неюридичними порадами визначити складно. Робиться висновок, що наслідком відсутності чіткості відповідної законодавчої норми може бути порушення одного з основних принципів цивільного судочинства, а саме принципу неупере-

дженості суду. У зв'язку з цим, обґрунтовано необхідність удосконалення законодавства в аспекті визначення компетенції судді щодо здійснення судової медіації.

Наголошується, що дефіцит суддівських кадрів перешкоджає появі інституту судді-медіатора, на доцільності запровадження якого наголошують сучасні науковці. Відповідно, проблема нестачі суддів у судах є нагальною і потребує вирішення.

Ключові слова: *позовне провадження, врегулювання спору за участю судді, судова медіація, цивільний процес, мирова угода сторін.*

Atamanchuk I. V., Dovhan B. V., Kovalchuk L. V. Legislative regulation of judicial mediation in the civil procedure of Ukraine: problem aspects

The article analyzes the legal regulation of the dispute resolution procedure with the participation of a judge (the theoretical name is judicial mediation), clarifies and investigates the problematic aspects of the current regulations, suggests ways to eliminate them.

The authors identify the positive aspects of the judicial mediation procedure both for the effective development of the judiciary in our country and to guarantee the rights of every person to fast, fair and impartial proceedings. This is facilitated by the avoidance of significant judicial formalism, attempts to increase trust in the court, shorter duration of conflict resolution, and the parties' own responsibility.

Based on statistics, the article analyzes the reasons for the actual lack of popularity of judicial mediation in civil proceedings. It is suggested to consider insufficiently clear, sometimes contradictory wording in the relevant Civil Procedure Code of Ukraine as one of the main reasons for the low demand for judicial mediation.

The study is based on the analysis of the norms of the Civil Procedure Code of Ukraine in terms of regulating the dispute resolution procedure with the participation of a judge. Based on it, it is established that due to the lack of a clearly defined procedure for dispute resolution with the participation of a judge, it is difficult to determine the boundary between peaceful settlement of disputes and non-legal advice. It is concluded that the lack of clarity of the relevant legislation may violate one of the basic principles of civil procedure, namely the principle of impartiality of the court. In this regard, the need to improve the legislation in terms of determining the competence of the judge to conduct judicial mediation is justified.

It is emphasized that the shortage of judges prevents the emergence of the institution of a mediating judge. Modern scientists emphasize the expediency of its implementation. Accordingly, the problem of lack of judges in the courts is urgent and needs to be addressed.

Key words: *litigation, dispute resolution with the participation of a judge, judicial mediation, civil proceedings, amicable settlement of the parties.*

Вступ. Процедура врегулювання спору за участю судді (судового примирення) є альтернативним способом вирішення спорів, позитивною європейською практикою вдосконалення судової влади. Цей інститут був відображений у вітчизняному законодавстві шляхом прийняття Закону України № 2147-VIII від 03.10.2017 р., яким було доповнено Цивільний процесуальний кодекс главою 4 розділу 3 (статтями 201-205) [1]. Незважаючи на значний перелік переваг відповідних законодавчих змін, серед яких варто виділити: уникнення значного судового формалізму, намагання підвищити довіру до суду, менша тривалість врегулювання конфлікту, власна відповідальність сторін спору тощо – низка питань щодо правового закріплення процедури та здійснення конкретної процедури примирення викликає певні дискусії в наукових колах.

Слід зауважити, що на доктринальному рівні досить детально розкриваються такі проблеми: дослідження правової природи аналізованого поняття (Т. Лежисва, І. Татулич,

М. Чабаненко); проведення аналогій між врегулюванням спору за участю судді та медіацією (Р. Гаврилюк, О. Можайкіна, А. Новосад, С. Ківалов, Л. Романадзе Ю. Сойка, Є. Фурса, С. Фурса та інші); загальна характеристика принципів наведеного альтернативного способу врегулювання спорів (М. Кахнова, В. Мамницький, Л. Остафійчук, В. Прущак, І. Татулич та інші); тлумачення положень законодавства, присвячених цьому питанню, передусім статей 201-205 Цивільного процесуального кодексу (далі – ЦПК) (А. Лесько, М. Поліщук, Ю. Розман, Л. Романадзе,) тощо.

При цьому окремі питання, що стосуються визначення компетенції судді в процесі здійснення судового примирення, як наприклад, узагальненість та нечіткість положень, що стосуються врегулювання спору за участю судді, порівняно з нормами, присвяченими процедурі здійснення судового засідання; відповідність процедури проведення врегулювання спору за участю судді (ст. 203 ЦПК) принципу неупередженості судді; належний рівень його підготовки в аспекті здійснення процедури судового примирення залишаються доволі дискусійними в науковій літературі та потребують додаткового дослідження. Варто зазначити, що суперечливість окреслених проблем перешкоджають збалансованому розвитку інституту судового примирення, що загалом є негативним для судової системи України.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження проблемних аспектів законодавчого регулювання судової медіації в цивільному процесі України, випрацювання пропозицій щодо усунення окреслених проблем.

Результати дослідження. Процедура врегулювання спору за участю судді відносно новий інститут в праві України, однак доволі вживаний та ефективний у зарубіжних державах, зокрема, цей інструмент примирення набув популярності в таких країнах, як Австралія, Німеччина, Норвегія, Фінляндія, Болгарія, Хорватія, в деяких країнах Східної Європи. До прикладу, держави-члени ЄС дотримуються Директиви Європейського Парламенту та Ради № 2008/52/ЄС від 21 травня 2008 року «Про деякі аспекти медіації в цивільних і комерційних спорах», метою якої є спростити доступ до способів альтернативного вирішення спорів та сприяти мирному врегулюванню спорів, заохочуючи використання медіації та забезпечуючи збалансовані взаємовідносини між медіацією та судочинством. Дієвість її застосування підтверджується звітами Європейського Парламенту та Ради [2].

За «концепцію трьох хвиль» розвитку, яку науково обґрунтував італійський процесуаліст Мауро Каппеллетті (80-і р.р. ХХ століття), кожна країна в процесі розвитку правосуддя проходить три етапи реформ [3, с. 175], вони взаємозалежні та взаємообумовлені, а основною їх ціллю є встановлення процедури безперешкодного відновлення справедливості для громадян. Особливої уваги вартий саме третій етап, який передбачає введення різних примирливих процедур для врегулювання спорів між сторонами. З наведеного випливає, що впровадження в судову систему України альтернатив звичайному судовому розгляду, у тому числі врегулювання спору за участі судді, характеризує нашу державу як таку, яка досягнула третього (найвищого) етапу розвитку судоустрою відповідно до згаданої концепції, що є надзвичайно позитивним. Подальше удосконалення окреслених інститутів є не просто бажаним, а необхідним для того, щоб розвиток судової системи не припинявся.

Варто відмітити, що актуальність судової медіації для України була підтверджена шляхом проведення за сприяння Європейської Комісії та Ради Європи двох пілотних проєктів: «Процедура відбору та призначення суддів, їхньої підготовки, притягнення до дисциплінарної відповідальності, розподілу справ та альтернативного розв'язання спорів» у 2006 – 2007 роках, а також «Прозорість та ефективність системи правосуддя в Україні» у 2008 – 2011 роках [4, с. 3].

Попри поширеність за кордоном та підтвердження необхідності існування в нашій державі, на сьогодні ця процедура не користується популярністю серед українців. Так, за статистичними показниками, наведеними заступником керівника департаменту аналітичної та правової роботи – начальником правового управління (IV) Верховного Суду Михайлом Шумилом на засіданні Міжрегіональної групи регіональних рад з питань реформи правосуддя (РРРП) «Медіація у цивільних спорах», за 2019 р. було постановлено всього 50 ухвал

про проведення врегулювання спору за участю судді, з них лише у 12 випадках сторонами досягнуто примирення; у 2020 р. кількість таких ухвал збільшилася до 77, а досягнуто примирення у 22 випадках [5]. Незважаючи на те, що за 2020 р. показники вищі, ніж за 2019 р., наведені дані свідчать про те, що цей інструмент врегулювання спорів не є поширеним, а отже, необхідно дослідити чинники, які гальмують процес розвитку цього явища в державі.

Можна припустити, що однією з головних причин низької затребуваності судової медіації є недостатньо чітке, подекуди суперечливе формулювання положень ЦПК в питанні врегулювання спорів за участі судді. Як зазначає суддя Верховного Суду А. Калараш, глава 4 розділу 3 ЦПК (ст. 201-205) містить лише загальні правила врегулювання спору за участю судді, що «лишають багато простору для дій та можливостей щодо примирення сторін, на відміну від формалізованої, чітко визначеної законодавцем процедури судового розгляду». Він також зазначає, що стала практика цивільного судового процесу ускладнює популяризацію процедури примирення сторін конфлікту за участю судді [6, с. 1].

Так, статті 201-205 ЦПК викликають низку проблемних питань. Наприклад, згідно з ч. 1 ст. 201 ЦПК відповідне врегулювання проводиться за згодою сторін до початку розгляду справи по суті, проте з вказаної норми не можна встановити, чи є пропозиція щодо застосування згаданої процедури правом суду чи обов'язком.

Не менш суперечливими є положення, наведене в ч. 4 ст. 203 ЦПК, згідно з яким під час проведення спільних нарад суддя здійснює дії, спрямовані на мирне врегулювання сторонами спору, в тому числі він може запропонувати сторонам можливий шлях мирного врегулювання спору. З іншого боку, ч. 6 ст. 203 ЦПК України забороняє судді надавати сторонам юридичні поради та рекомендації. Фактично, той чи інший варіант вирішення спору вже можна розглядати як надання юридичних рекомендацій. Натомість ні законодавець, ні судова практика не надають офіційного тлумачення цих категорій та їх розмежування. Тобто, наведені положення ст. 203 ЦПК можна вважати суперечливими. Як вказують В. Ю. Мамницький та М. Г. Кахнова «...пропозиції судді щодо можливих шляхів мирного врегулювання спору, звернення уваги сторони на судову практику в аналогічних спорах і є, по-суті, наданням юридичних порад» [7, с. 114-115]. У зв'язку з відсутністю чітко окресленої процедури проведення врегулювання спору за участю судді, межу між мирним врегулюванням спору та неюридичними порадами, встановити складно, а це ставить суддю в невідгідне становище. Якщо для проведення судового засідання по суті справи передбачена чітка процедура, так званий сценарій, слідує якому суддя забезпечує об'єктивність судового процесу, то об'єктивність дій судді під час судової медіації оцінювати важко. Так, відсутність критерію об'єктивності не лише зумовлює неможливість судді ефективно виконувати поставлені завдання, а також може спровокувати порушення одного з основних принципів цивільного судочинства, а саме принципу неупередженості суду. Цей принцип розкривається через два критерії – суб'єктивний та об'єктивний. Суб'єктивний передбачає поведінку та переконання судді в певній справі. Об'єктивний критерій проявляється у діяльності судді, а саме забезпеченні відповідних гарантій безсторонності. При цьому, між вказаними критеріями не існує чіткого розмежування. Так, поведінка судді не лише може викликати певні підозри в учасників справи щодо його безсторонності, а й може бути тісно пов'язаною з особистими переконаннями окремого учасника справи [8].

Таким чином, можна стверджувати, що порушення принципу неупередженості судді можливе через відсутність повної об'єктивності, тобто тієї самої чітко розписаної процедури, характерної для судового розгляду справи.

Н. Бондаренко-Зелінська пропонує вирішити проблему суперечливості положень ст. 203 ЦПК шляхом уточнення повноважень судді: не заборонити, а дозволити йому надавати сторонам юридичні поради та рекомендації, але тільки під час проведення спільних нарад [9, с. 67]. Однак, слід наголосити, що внесення змін до згаданої статті можливе за умови чіткого розуміння того, що мав на увазі та чим керувався законодавець, встановлюючи норми в такій редакції. Саме тому, доцільним є конкретизація категорій «юридичні

поради та рекомендації» та «пропозиції мирного врегулювання спору» або законотворчим способом, або через вказівки Верховного Суду.

Не менш дискусійним є питання належного рівня підготовки суддів до проведення судової медіації. З вищенаведеного випливає, що процедура врегулювання спору за участю судді та судові засідання суттєво відрізняються один від одного. Крім того, нормативне регулювання процедури судового примирення є не досконалим, що фактично ставить суддю в глухий кут. Якщо сторони погоджуються на мирне врегулювання спору, це не означає, що вони готові йти на компроміс, адже правота власної позиції вже зумовила їх прийти в суд. Відповідно, суддя повинен стати не просто арбітром між сторонами, а своєрідним психологом, що покладено в основу професії медіатора. Тобто, для того, щоб застосовувати судову медіацію, замало бути хорошим суддею – потрібно також володіти навичками компетентного медіатора. З цього випливає наступне: для того, щоб аналізований інструмент врегулювання спорів був ефективним та полегшував навантаження на суди, а не навпаки ускладнював роботу суддів, необхідно сформулювати належну програму підготовки суддів-медіаторів. Так, В. Мамницький та М. Кахнова ставлять під сумнів факт наявності достатньої кількості тренерів відповідної кваліфікації в Національній школі суддів України та достатньої кількості ресурсів для одночасного централізованого навчання суддів України. Вчені також зауважують, що «для успішного вирішення справи мирним шляхом суддя має бути емпатичним, вміти добре спілкуватися та сприяти сторонам у налагодженні комунікації. Далеко не кожна особа здатна на це, навіть після проходження спеціального навчання». Саме у неврахуванні особистісних якостей кожного судді автори вбачають низьку затребуваність процедури судового примирення [7, с. 117]. З огляду на це, науковці вбачають вирішення проблеми в запровадженні окремого інституту судді-медіатора, спеціальних реєстрів таких суддів, у впровадженні професійної освіти та проведенні ретельного відбору цих осіб, в обмеженні можливості суміщення проведення суддею медіаційних процедур із виконанням основних професійних обов'язків для запобігання негативному впливу на якість здійснення суддею правосуддя [7, с. 121]. Загалом ця пропозиція є доречною та прогресивною, але в сучасних умовах існування судової системи в Україні – малоімовірною. Справа в тому, що запровадження окремого інституту судді-медіатора передбачає функціонування нової посади в судах відповідного судді-медіатора, до компетенції якого входить безпосереднє врегулювання судових спорів мирним шляхом. Однак, статистика справ, які підлягали судовій медіації є дуже низькою. І якщо подібна тенденція буде продовжуватися, то поле діяльності судді-медіатора є занадто малим. При цьому, визначальним фактором в цьому питанні є те, що мирне врегулювання спору є правом, а не обов'язком сторін, тому вірогідність ефективності цього інституту встановити буде напролюд складно, що ставить під сумнів доцільність подібних нововведень.

Ще одним аргументом на підтвердження сформульованого твердження є перевантаженість судів в умовах дефіциту суддівських кадрів. Так, відповідно до аналітичного огляду даних про стан здійснення правосуддя у 2020 р., проведеного Державною судовою адміністрацією України, за даними судової статистики упродовж 2020 р. до місцевих та апеляційних судів надійшло на розгляд майже 3675,9 тис. справ і матеріалів. Разом з тим на кінець 2020 р. чисельність суддів місцевих і апеляційних судів, які мали повноваження щодо розгляду судових справ, становила 4 991 суддів. За інформацією Вищої ради правосуддя наразі українському правосуддю не вистачає майже третини суддів. Станом на 11 червня 2021 р. фактична кількість суддів у судах України становить 5327 при визначеній кількості 7304. Повноваження щодо здійснення правосуддя мають 4954 судді. Вакантними залишаються 1977 суддівських посад [10].

З наведеного випливає, що дефіцит суддівських кадрів перешкоджає запровадженню інституту судді-медіатора, на доцільності запровадження якого наголошують сучасні науковці. Відповідно, проблема нестачі суддів у судах є нагальною і потребує вирішення.

У контексті вищерозглянутого питання слушним є розвінчання міфу про те, що процедура врегулювання спору за участю судді здатна знизити навантаження на суддів в умовах

сучасного стану розвитку цього інституту в Україні. По-перше, для ефективного функціонування судової медіації суддя потребує окремих навичок та знань, що вимагає певного проміжку часу для навчання та постійного підвищення кваліфікації. Навіть якщо в майбутньому буде проводитися підготовка виключно суддів-медіаторів, в обов'язки яких не входить судовий розгляд справ, то ці особи все одно мають бути суддями. В інакшому випадку мова вже буде йти про позасудову медіацію. По-друге, застосування процедури не означає вирішення спору. А тому можливе подальше призначення судового засідання. По-третє, необхідний індивідуальний підхід до кожної особи, що потребує спеціальних навичок.

Висновки. Можна виокремити такі шляхи вдосконалення положень законодавства в аспекті визначення компетенції судді щодо здійснення судової медіації:

– уточнення в ч. 2 ст. 201 ЦПК щодо того, чи є пропозиція щодо застосування згаданої процедури правом суду чи обов'язком;

– конкретизація категорій «юридичні поради та рекомендації» та «пропозиції мирного врегулювання спору» в ст. 203 ЦПК або законотворчим способом, або через вказівки Верховного Суду для уникнення необ'єктивності відповідної процедури та, як наслідок, запобігання порушення принципу суддівської неупередженості.

У ході дослідження також з'ясовано, що проблема нестачі суддів у судах є прямою перепоною появі інституту судді-медіатора, на доцільності якого наголошують вчені-правознавці.

Список використаних джерел:

1. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2014 р. № 1618–IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40–41, 42. Ст.492.
2. Директива 2008/52/ЄС Європейського парламенту та Ради від 21 травня 2008 р. «Про деякі аспекти медіації у цивільних та господарських правовідносинах». *Офіційний вісник Європейського Союзу*. URL: <https://cutt.ly/RDo84SA> (дата звернення: 19.03.2022).
3. Можайкіна О. Правовий аналіз врегулювання спору за участю судді. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2018. № 2. С. 174–180.
4. Противень С. Примирення сторін vs вирішення справи. Нова роль суду у вирішенні конфліктів. *Інформаційно-аналітичний центр "ЛІГА"*. 2018. № 3. С. 1–7.
5. Медіацію доцільно запровадити в деяких категоріях сімейних, трудових, спадкових і земельних спорів – судді КЦС ВС. *Судова влада України*. 2021. URL: <https://cutt.ly/wDo49EN> (дата звернення: 20.03.2022).
6. Калараш А. Медіація як досудова альтернатива, або Врегулювання спору за участю судді на початку розгляду справи по суті. *Закон і бізнес*. 2021. Вип. 47. С. 1–6.
7. Мамницький В. Ю., Кахнова М. Г. Врегулювання спору за участю судді: проблемні аспекти правозастосовчої практики. *Журнал східноєвропейського права*. 2019. № 64. С. 112–123.
8. Незалежний та неупереджений суд. *Судова практика: персональний сайт судді Таращанського районного суду Київської області Зінкіна Володимира Івановича*. URL: <https://cutt.ly/yDo593d> (дата звернення: 21.03.2022).
9. Бондаренко-Зелінська Н. Л. Врегулювання спору за участю судді: проблеми та перспективи застосування. *Університетські наукові записки*. 2018. № 67–68. С. 62–70.
10. Олійник О. Медіація в Україні: Per aspera ad delectat. *ЛІГА:ЗАКОН*. URL: <https://cutt.ly/MDo6jbB> (дата звернення: 21.03.2022).

